

Velikonoční festival duchovní hudby v Brně a soudobá tvorba Vladimír Mañas

Počátky a rámce

Od svého počátku v roce 1992 je Velikonoční festival duchovní hudby v Brně definován liturgickou dobou svého konání, tato tendence ještě zesílila od roku 2012. Od této doby festival organizačně zajišťuje Filharmonie Brno, po stránce programové historik a muzikolog Vladimír Mañas (autor tohoto textu), od roku 2022 společně s varhaníkem, organologem a referentem pro liturgickou hudbu Brněnského biskupství Ondřejem Múčkou.

Velikonoční svátky zde nemají jen roli volného označení časového rámce či tématu jako v případě Osterklang Wien, Osterfestspiele Salzburg a dalších festivalů, ale ony dva týdny – pašijový a velikonoční – v nichž se festival odehrává, představují základní půdorys a zdroj inspirace zároveň. Úvodní koncert na Květnou neděli a závěrečný o neděli Božího milosrdenství bývají tradičně pojaty jako provozně nejnáročnější, zpravidla v obsazení symfonického orchestru, sboru a sólistů. Tyto okolnosti rovněž spoludefinují repertoárový okruh, jako je tomu i v případě kontrastních komorních produkcí zejména v průběhu Svatého týdne. Budiž však znovu připomenuto, že klíčovým inspiračním východiskem je liturgický čas, a to především v případě Svatého týdne, bohatého na události i pestrost liturgie. Tu připomíná například tradice speciálních liturgických příruček typu *Officium hebdomadae sanctae* (Obřady Svatého týdne), obsahující všechny potřebné chorální zpěvy hodinkové i mešní liturgie. Pod stejným názvem uveřejnil své vícehlasé kompozice pro Svatý týden v roce 1585 také Tomáš Luis de Victoria.

Victoriova rozsáhlá sbírka dobře ilustruje zmíněnou pestrost liturgie Svatého týdne latinského ritu. Obsahuje některé části obřadů Květné neděle včetně čtyřhlasého zhudebnění Matoušových pašijí, lamentace a responsoria Svatého třídění (*Triduum sacrum*) i pašije podle sv. Jana, které náležely Velkému pátku. Mezi prakticky zaměřenými příručkami, které od druhé poloviny 19. století vycházely i v Čechách, vyniká rozsáhlá antologie Bohumila Kašpara *Obřady Svatého týdne* (Praha 1903). Z hlediska potřeb římskokatolické liturgie po Tridentském koncilu lze právě toto Kašparovo sebrání skladeb různého typu i stáří považovat za reprezentativní ve vztahu k hudebně bohatému provozu Svatého týdne.

Velikonoční festival duchovní hudby v Brně proto čerpá z tohoto liturgického bohatství. S výjimkou doprovodných akcí nejsou produkce festivalu vázány na bohoslužby konkrétní církve, proto festival není limitován konfesními aspekty. Nejedná se o programovou ekumeničnost, zařazení konkrétních skladeb obvykle vyplývá z tematických vymezení jednotlivých ročníků, a ve výsledku se tak vedle sebe objevují díla různých křesťanských konfesí, někdy též díla záměrně nadkonfesní či neliturgická, avšak duchovní. Nicméně všechny produkce festivalu se odehrávají v sakrálních prostorách, převážně v římskokatolických chrámech. Navzdory jejich hojnému počtu, vstřícnosti Biskupství brněnského i konkrétních duchovních správců mají tyto chrámy jisté provozní limity. Brněnské chrámy totiž nenabízejí vhodné prostory k bohatšímu orchestrálnímu obsazení: i tam, kam se symfonický orchestr a sbor vejdu, je zapotřebí počítat se značnými akustickými (katedrála sv. Petra a Pavla, farní kostel sv. Jakuba, oba pro svůj dlouhý dozvuk) či kapacitními limity (do prostorného minoritského kostela sv. Janů lze usadit symfonický orchestr v počtu nanejvýše osmi prvních houslí). V případě dalších chrámů se v programu počítá spíše s provozně menšími produkcemi, společným limitujícím faktorem pak zůstává především případná nízká teplota, zejména tehdy, kdy velikonoční svátky vycházejí v důsledku svého pohyblivého charakteru na přelom března a dubna.

Nezávislost na aktuálním liturgickém provozu umožnila, aby se v rámci festivalu od roku 2012 konaly večerní koncerty zvané *tenebrae*, temné hodinky, navazující na tradici římskokatolické liturgie před reformami II. vatikánského koncilu. Zejména velmi emotivní texty responsorií temných hodin (devět textů na každý den tridua, celkem tedy 27) ve 20. a 21. století zhudebnili například Francis Poulenc, Edmund Rubbra, Richard Toensing, Antonín Tučapský, Paweł Łukaszewski, James MacMillan či Wolfgang Rihm. Snaha o určité sjednocení všech tří festivalových hodin, které se realizují spíše v podobě meditací než běžných koncertů, a to vždy až od deváté hodiny večerní v rozmezí středy až pátku Svatého týdne, vedla již dříve k uvedení i soudobé duchovní hudby (vedle monotematických *tenebrae* s díly Jana Dismase Zelenky či Carla Gesualda da Venosa v jiných ročnících) a do budoucna skýtá i ideální prostor pro nová díla.

Teoretická východiska

Důsledné zaměření na Svatý a Velikonoční týden a snaha o respektování povahy tohoto posvátného času a s tím spojených liturgických zvyklostí nepřináší omezení, naopak tato specifika vytvářejí základní koncepční rámce včetně zdánlivě méně srozumitelných kroků ve smyslu absence

některých frekventovaných liturgických textů a duchovních témat (typicky requiem ve smyslu zádušní mše). Festivalová koncepce odráží také polaritu Svatého a Velikonočního týdne jako dvou mimořádně kontrastních týdnů a usiluje o maximální zachování této dichotomie.

Tak jako se v liturgii vracejí určité linie každý rok, i my opakovaně vyvíjíme snahu obsáhnout festivalem většinu stylových období, od středověku či renesance až k soudobé duchovní hudbě. Podobně opakujeme určité formáty, od zmíněných velkých koncertů s filharmonii a filharmonickým sborem až po ty nejkomornější produkce, sólové projekty pro jeden nástroj, čímž nemám na mysli jen varhanní recitály. Festivalovou dramaturgii spoluurčuje každoročně se proměňující téma festivalu na způsob určitého emblému.

Uvádění soudobé duchovní hudby, a to včetně festivalových objednávek, je tedy integrální součástí festivalu. Podobný univerzální význam má lokální aspekt. Ten umožňuje vytvářet originální festivalové programy, inspirované hudebním provozem v Brně, na Moravě, v českých zemích od středověku do současnosti. Vede nás k tomu všimnout si různých pramenů (antifonář Elišky Rejčky, Jistebnický kancionál, kodexy renesanční polyfonie), provozovaného repertoáru (oratoria, liturgická díla) stejně jako místních autorů 19. až 21. století. Lokálnost vnímáme nikoli jako kvalitativní hodnocení, ale ve smyslu nezastupitelnosti festivalu jako služby nejen vůči publiku, ale také směrem k místním autorům a interpretům, a konečně pak ve smyslu vytváření nových příležitostí a symbióz, tedy ideálního prolnutí díla, interpreta i posluchače.

Soudobá hudba na Velikonočním festivalu duchovní hudby 2012 až 2022

Teoretická východiska ilustrujeme několika chronologicky uspořádanými příklady z oblasti soudobé duchovní hudby a úplným přehledem festivalových objednávek. Programové katalogy od roku 2012 jsou dostupné na internetových stránkách festivalu; na recenze zde pro přehlednost neodkazujeme. Pro dané desetiletí festivalu má význam také skutečnost, že souběžně probíhaly každoročně koncerty soudobé duchovní hudby Ensemble Opera Diversa, takže některé ze zastoupených autorů mohlo brněnské publikum poznat již dříve. Koncerty tohoto souboru do určité míry sloužily jako laboratoř, experimentální prostor pro uvádění právě soudobé duchovní hudby v různých konstelacích i prostorách; jejich prostřednictvím vznikaly užší kontakty se skladateli.

První ročník festivalu v nové podobě, tedy v roce 2012 (21. ročník, téma *Peregrinatio / Putování*), otevřel program s Pärtovým *Stabat Mater* a českou premiérou *Posledních sedmi slov* Jamese MacMillana – jako přemostění mezi oběma díly posloužila drobnější sborová kompozice *Videns autem centurio*, objednaná festivalem u Františka Emmerta. Téma *Exodus / Vyjítí* v následujícím roce souviselo mimo jiné s uvedením *Tehillim* Steve Reicha, přičemž pro první polovinu tohoto koncertu zkomponoval Ondřej Štochl dílo s názvem ... *vířnost... světlo duše*.

V roce 2014 (téma *Východ / oriens / počátek*) se linie novější duchovní hudby týkala hlavně zmíněných *tenebrae*, v jejichž rámci zazněly sborové skladby Arvo Pärta, Edmunda Rubbry a Pawła Łukaszelewského. V rámci závěrečného koncertu pak před Janáčkovou *Glagolskou mší* zazněla *Sinfonia sacra* Andrzeje Panufnika, kterou autor zkomponoval v roce 1963 k plánovaným oslavám milénia přijetí křesťanství a vzniku státnosti Polska (1966).

V následujícím roce (*Západ / Ratio*) našla nejnovější tvorba své umístění především v rámci temných hodin, kde kromě *Pašijí podle sv. Jana* od Jana Hanuše zazněla festivalem objednaná responsoria Martina Jakubička a Tomáše Krejčího. Ve velikonočním týdnu pak po dlouhé době od svého vzniku v roce 2003 zazněla 10. dubna 2015 orchestrální verze chvalozpěvu *Te Deum laudamus* Františka Emmerta. Provedení skladatel nemohl být ze zdravotních důvodů přítomen, zemřel 20. dubna téhož roku. V této době (2014 až 2016) se zásadním způsobem na festivalové koncepci podílela Klára Mühlová. Díky ní zahajovací koncert v roce 2016 (*Srdce / Útočiště*) nabyl své konečné podoby v kombinaci *Dřevěného Krista* Jana Hanuše a *7. symfonie* Miloslava Kabeláče, mezi nimiž zaznělo kratší *Crux* Luboše Fišera pro bicí nástroje a sólové housle, které kromě tematické vhodnosti maximálně zúročilo akustických specifik brněnské katedrály. Ve Svatém týdnu zazněl ještě provozně menší koncert soudobé duchovní hudby s díly Toivo Tuleva, Jana Jiráka, Aloise Piňose a Pavla Zemka Nováka, který pro tuto příležitost zkomponoval další z řady svých *Posledních sedmi slov*.

Velikonoční festival v roce 2017 (*Svědkové / Svědectví*) přinesl jeden celovečerní soudobý hudební program, a to *Brány Jeruzaléma* Broniuse Kutavičiuse. Vzhledem k tomu, že v poslední části autor zhudebnil sekvenci *Stabat Mater*, vznikla zde vítaná synergie ve smyslu uvedení ve Svatém týdnu. Koncert také ověřil provozovací možnosti evangelického kostela Jana Amose Komenského, kde po půl roce zazněly v rámci festivalu Moravský podzim *Poslední pohanské rituály* téhož autora (a posléze hudebníci i posluchači putovali na Petrov za provedením Kabeláčovy *8. symfonie*). Zúročeno tak bylo společné zaštitění obou festivalů v rámci Mezinárodního hudebního festivalu Brno, jehož umělecká rada pravidelně projednává dramaturgické koncepce jednotlivých festivalů včetně Expozice nové hudby.

Festival v roce 2018 (téma *Zahrada, vinice*) zhodnotil dlouhodobější komunikaci s německým vokálním ansámblem Singer Pur. V roce 2013 představili pestrý program renesanční a soudobé pašijové hudby, po pěti letech zavítali do Brna znovu, aby společně s instrumentalisty provedli v české premiéře *Vigilii* Wolfganga Rihma. Ani brněnské publikum tedy nebylo nepřipraveno na tento mimořádný zážitek, koncert se navíc odehrával v prostorách kostela sv. Augustina, který kromě všestranných koncertních varhan poskytuje výtečné akustické podmínky i inspirativní prostor funkcionalistické architektury. V rámci závěrečného koncertu onoho roku se v Brně poprvé představil budoucí šéfdirigent Filharmonie Brno Dennis Russell Davies. Čas programování je obvykle delší než otázka obsazení a volby interpretů, proto muselo dojít ke změně. Výsledný triptych nicméně nabídl fungující konfrontaci Janáčkovy *Glagolské mše* s předcházejícími skladbami v podobě *Te Deum* Arvo Pärta (provedeno z kůru) a kratším orchestrálním dílem, festivalovou objednávkou *The New Fire* britského skladatele Davida Matthewse, jehož přátelský vztah k Brnu se datuje již od osmdesátých let 20. století.

Matthewsovo dílo využívalo plný symfonický orchestr, navíc s pohybem trumpetistů prostorem kostela od hudebního kůru k presbytáři, kde byl umístěn orchestr, ale v souladu s původním ujednáním mělo poměrně krátkou délku zhruba šesti minut. V následujícím roce mělo premiéru půlhodinové orchestrální dílo estonského skladatele Toivo Tuleva, krátce představeného na festivalu již v roce 2016. V roce 2019 (*Ceremonie / Je dobré slavit Pána*) byl v rámci zahajovacího koncertu na Květnou neděli konfrontován gregoriánský chorál s přibližně půl hodinovou Tulevovou kantátou *So shall he descend* pro sóla, malý a velký sbor a orchestr, která vznikala s vědomím umístění koncertu do brněnské katedrály. Dennis Russell Davies vzápětí projevil zájem na znovuuvedení díla k roku 2021. K opětovnému uvedení došlo až o rok později (se změnou v obsazení sólistů a velkého sboru).

Z hlediska festivalového provozu i koncepce se jako zdařilejší jeví jiná intervence soudobé hudby do Svatého týdne. Houslista Milan Pařa nabídl k provedení „symfonii pro sólové housle“ *Ajha, člověk!*, kterou pro něj napsal František Emmert v roce 2005. Koncentrovaným výkonem v do té doby málo využívaných prostorách rozměry skromnějšího chrámu sv. Josefa započala nová programová linie koncertů pro sólový nástroj, která v následujících dvou letech nemohla být rozvíjena. Temné hodinky přinesly na Velký pátek unikátní provedení *Koncertu pro sbor* Alfreda Schnittkeho na kajicné texty Řehoře z Nareku, a to v podání celkem čtyř brněnských sborů pod taktovkou Jana Ocetka. Zapojení amatérských sborů nejen že nijak nesnížilo úroveň provedení, díky němu si velkopáteční tenebrae získaly velké množství nových posluchačů. Emmertova sólová meditace a Schnittkeho *Koncert pro sbor* za účasti stovky zpěváků možná neměly takový ohlas v celostátním měřítku, ale přece jen vyvolaly určitou rezonanci v brněnských kulturních kruzích.

V roce 2022 došlo v důsledku neplánované dvouleté odmlky k propojení programů i témat plánovaných a neuskutečněných ročníků (téma *Tělo / Vtělení / Oslavení*). Zmíněná repríza Tulevova *So shall he descend* zazněla opět za přítomnosti autora a v nastudování Dennise Russella Daviese, tentokrát ve spolupráci se smíšeným sborem Hard-Chor z Lince. Právě tento sbor zajistil proměnu druhé poloviny koncertu v podobě duchovních vokálních skladeb, z části i současných autorů (Knut Nystedt, Vytautas Barkauskas). Monotematické tenebrae, věnované tentokrát soubornému provedení všech 27 responsorií Carla Gesualda da Venosa, měly svůj protipól ve dvou komorních soudobých projektech: ve Svatém týdnu uvedl Pavel Zlámal sólovou *Meditaci* pro klarinet islandského skladatele Atli Heimira Sveinssona, a to v nedávno dokončeném kostele v Brně-Lesné, ve Velikonočním týdnu pak zazněla litanická *Adorace Nejsvětějšího Srdce Ježíšova*. Toto dílo vytvořil již dříve Pavel Zemek Novák pro bicistu Martina Opršála, nastudováno však bylo právě až pro Velikonoční festival, pro nějž prošlo i autorskou revizí. Sólista se zároveň, po dohodě s autorem, rozhodl přizvat k realizaci další hráčky na bicí nástroje. Mimořádnost a koncentrovanost provedení umocnila společná prosba autora i hlavního interpreta, aby se po skončení zhruba hodinové kompozice netleskalo. Početné publikum v kostele sv. Augustina ji respektovalo.

V momentě dokončení tohoto textu jsou připravené programy jubilejního 30. ročníku pro rok 2023 a následující ročník, reflektující Rok české hudby. Další festivalové plány pokračují ve výše nastíněných intencích liturgické inspirace, stylové pestrosti a festivalových objednávek, které by však do budoucna měly více akcentovat znovuužitelnost (ideálně liturgickou) vzniklých děl. Jedno z klíčových přání kulturního Brna, tedy nový hudební sál, je pak samostatným tématem i v případě Velikonočního festivalu. Proto již delší dobu vzniká seznam děl, která na své provedení teprve čekají právě v novém sále. Ze světové literatury jsou to mimořádná díla jako *Golgota* Franka Martina či *Toccata festiva* Samuela Barbera, ale především se jedná o rozsáhlá díla Františka Emmerta (*Stabat Mater*) a *Pašije podle sv. Lukáše* Pavla Zemka Nováka.